

kija Étienne Gilsonin (1884–1978) korostetun kriittistä suhtautumista Ockhamiin. Uudemmassa tutkimuksessa Gilsonin käsitystä Ockhamin skeptismin jyrkkyydestä on pidetty liioiteltuna. Toisaalla kirjassaan Van Nieuwenhove kuitenkin kirjoittaa tarkemmin Ockhamin skeptismin liittyvän etupäässä luonnollisen järjen mahdollisuuteen ymmärtää kristinuskon mysteereitä ilman Jumalan yliluonnollista avunantoa. Van Nieuwenhove pyrkii kirjassaan toistuvasti tuomaan keskiajan teologeja dialogiin nykyaikaisten filosofien ja teologien perusolettamusten kanssa. Erityisesti positivismi esiintyy nykyaikaisen ajattelun keskeisenä lähtökohtana, joskaan sitä, mitä sillä kirjassa tarkoitetaan, ei määritellä erityisen tarkasti. Van Nieuwenhoven kirjassa positivismi edustaa pinnallista ajattelua, joka tukeutuu empiirisesti havainnoitaviin tosiseikkoihin, siinä missä keskiajan teologit osoittavat enemmän kiinnostusta todellisuuden syvärankenteisiin. Aiheeseen liittyviä huomioita ei voida pitää kirjan onnistuneimpana osana.

Van Nieuwenhove liittyy useimpien esittelemiensä teologioiden biografioiden yhteyteen lyhyen taustoituksen käsiteltävän aikakauden poliittiseen ja sosiaaliseen historiaan ja osoittaa yhteyksiä muuttuvan yhteiskunnallisen tilanteen ja teologisen ajattelun kehityksen välillä. Nämä pienet ekskursiot ovat tervetullut lisää kirjaan. Kontekstiin liittyvät kysymykset jäävät usein keskiajan systemaattiseen ajatteluun keskitetyissä kirjoissa sivurooliin. Kirjan jokaisen pääluvun lopussa on viitteet käsiteltyjen auktorien teosten kriittisiin editioihin, ajantasaisimpiin käännöksiin ja suositeltavimpiin johdantoteoksiin. Kirjan bibliografiassa on lisäksi lyhyesti lueteltu keskeisintä keskiajan teologiaa käsittelevää tutkimuskirjallisuutta.

MIKKO POSTI
TEOL. MAIST., HELSINKI

RUSSELL L. FRIEDMAN
Intellectual Traditions at the Medieval University. The Use of Philosophical Psychology in Trinitarian Theology Among the Franciscans and Dominicans 1250–1350, osat I–II. Leiden: Brill 2013. 616 & 424 s.

Russell L. Friedman käy kaksiosaisessa teoksessaan systemaattisesti läpi huomattavan määrän vuosien 1250–1350 välillä kirjoitettuja kolminaisuusoppia käsitteleviä teologis-filosofisia tekstejä. Hän keskittyy erityisesti filosofisen psykologian käyttöön myöhäiskeskiajan trinitarisessa teologiassa. Näiden välinen käsitteellinen yhteys perustui myöhäiskeskiaikaisessa ajattelussa Raamatun ja varhaisen kirkon teologien todistukseen Pojasta Sanana, Pyhästä Hengestä Rakkautena ja Ihmisestä Jumalan kuvana.

Myöhäiskeskiajan teologit kiinnostuivat mahdollisuudesta soveltaa inhimillistä psykologiaa selittäviä, erityisesti käsitteenmuodostukseen liittyviä teorioita kolminaisuuden mysteerin tutkimiseen. Siitä, kuinka kirjaimellisesti linkit kolminaisuuden ja ihmispsykologian välillä tuli ymmärtää, väiteltiin kiivaasti. Vaikka Friedmanin pääpaino on filosofisen psykologian ja trinitaarisen teologian välisessä vuorovaikutuksessa, käsittelee hän laajalti myös muita myöhäiskeskiajan trinitaarisen teologiaan liittyneitä metafysisiä kysymyksiä. Kolminaisuusopin ja formaalisen logiikan välistä suhdetta hän sivuaa suppeammin muiden teemojen yhteydessä; aihepiiriin merkitys korostui etenkin 1300-luvun filosofisessa teologiassa.

Teoksen taustaluvussa Friedman esittelee etenkin Augustinuksen jälkivaikutukseltaan merkittävimpiä kolminaisuusopillisia ideoita, kuten jumalallisia relaatioita ja kolminaisuuden psykologisia analogioita. Taustalukua olisi voinut hyödyttää Petrus

Lombarduksen (k. 1164) ja 1215 koontuneen Neljännen lateraanikon-siilin kolminaisuusopillisten muotoilujen tarkempi käsittely. Jälkimmäisen arvovaltaiset päätökset tulivat myöhäiskeskiajan kolminaisuusopillisten keskusteluiden yhdeksi tärkeäksi lähtökohdaksi. Lombarduksen kiinnostavuus perustuu puolestaan siihen, että suuri osa Friedmanin käyttämistä lähteistä koostuu eri ajattelijoiden kommentaareista Lombarduksen *Sententseihin*. Näitä puutteita ei voida kuitenkaan pitää erityisen suurina Friedmanin tutkimuksen aikarajauksen vuoksi.

Yksi Friedmanin monumentaalisen tutkimuksen pääväitteistä on, että myöhäiskeskiajan kolminaisuusopillisessa teologiassa kehittyi kaksi toisiaan vastustanutta traditiota, joista ensimmäisen edustajat olivat pääosin dominikaaneja ja jälkimmäisen fransiskaaneja. Valtaosa muihin sääntökuntiin kuuluneista ja sääntökuntiin kuulumattomista teologeista kannatti käytännössä jompaa kumpaa. Dominikaani- ja fransikaanitraditioiden väliset kiistat perustuivat pääosin niiden erilaisiin käsityksiin Jumalan persoonien konstituutiosta. Dominikaanien mukaan Isä, Poika ja Pyhä Henki erotuivat toisistaan todella erillisten jumalallisten relaatioiden (*paternitas, filiatio, spiratio passiva*) perusteella. Fransiskaanit puolestaan selittivät Jumalan persoonien konstituution aktiivisten emanaatioiden avulla. Heidän mukaansa Poika syntyi Jumalan järjen kautta ja Pyhä Henki Jumalan tahdon kautta.

Molemmat teoriat perustuivat Augustinuksen kirjoituksiin. Vaikka auktoriteetteina pidettyjen antiikin kirjoittajien lausumat olivat tärkeitä myöhäiskeskiajan kirjoittajille, Friedman osoittaa, että he eivät suhtautuneet näihin kriittikittömästi. Friedman kutsuu eri ajattelijoiden systemaattisesti kehittämiä auktoriteettien tekstien vaihtoehtoisia luku- tapoja marginalisaatiostrategioiksi. Erialaisten marginalisaatiostrategioiden avulla myöhäiskeskiajan teolo-

git pyrkivät osoittamaan kriitikoilleen, että heidän ajattelunsa oli tosiasiassa täysin yhtenevää antiikin auktoriteettien kanssa. Tällaisia strategioita käytettiin niin dominikaani- kuin fransiskaanitraditiossakin.

Käytännössä Friedmanin tutkimus etenee pääosin muutamien myöhäiskeskiajalla keskeisinä pidettyjen kysymysten systemaattisen analyysin kautta. Yksi näistä koski filosofisesti mielenkiintoista kysymystä Pyhän Hengen syntymästä. Valtaosa 1200- ja 1300-lukujen teologeista pyrki selvittämään, voisiko Pyhä Henki todella erota Pojasta, ellei se lähtisi Pojasta. Useimmat dominikaanit vastasivat kysymykseen kieltävästi. Fransiskaanien valtaosa puolestaan kannatti myöntävää vastausta. Kysymys oli luonteeltaan teoreettinen: yksikään Friedmanin tutkimista teologeista ei väittänyt, että Pyhä Henki ei todellisuudessa lähtisi Pojasta.

Teoksen edetessä Friedman osoittaa yksityiskohtaisesti, miten myöhäiskeskiaikainen *filioque*-keskustelu kytkeytyy laajemmin dominikaanien ja fransiskaanien väliseen väittelyyn Jumalan persoonien konstituutiosta ja metafyyysisestä luonteesta. Keskustelun taustalla vaikutti luonnollisesti myös Nikaian-Konstantinopolin uskontunnustuksen *filioque*-lisäys, joka ei koskaan tullut osaksi idän kirkon uskontunnustusta. Muutama otteeseen Friedman käsittelee *filioque*-keskustelun heijastumista lännen ja idän kirkkojen suhteisiin. Teema on kiinnostava, mutta jää Friedmanin läntiseen teologiaan keskittyvässä teoksessa perustellusti sivurooliin.

Toinen teoksen läpikulkeva teema liittyy erilaisiin tulkintoihin Jumalan yksinkertaisuudesta. Opi Jumalan täydellisestä metafyyisistä yksinkertaisuudesta oli saanut Augustinuksen jälkeisessä läntisessä filosofisessa teologiassa keskeisen aseman. Kaikki Friedmanin tutkimat teologit hyväksyivät tämän periaatteen. Keskustelussa olikin kyse siitä, mitä metafyyisiä erotteluita voitiin pitää yhteensopivina yk-

sinkertaisuuden kanssa. Käytännössä dominikaanien trinitaarinen teologia edellytti erillisten jumalallisten relaatioiden yhteensovittamista Jumalan olemuksen yksinkertaisuuteen. Useimmat fransiskaanit puolestaan pyrkivät selittämään, miten Jumalan järjen ja tahdon erillisyyden ei tuhonnut Jumalan olemuksen yksinkertaisuutta.

Jumalan yksinkertaisuutta koskevan keskustelun kannalta kiinnostava hahmo oli 1100- ja 1200-lukujen vaihteessa vaikuttanut Praepositinus Cremonalainen, joka ajatteli, että Jumalan persoonat erosivat toisistaan itsessään (*se ipsis*). Siten kaikki yritykset selittää Jumalan persoonien konstituutio joillakin persoonien konstituutiota edeltävillä distinktioilla epäonnistuivat Praepositinuksen mukaan välttämättä. Käytännössä kaikki 1200-luvun teologit pitivät ratkaisua epätydyttävänä, koska se näytti tekevän kolminaisuusoppiin liittyvien filosofisten ongelmien rationaalisen tarkastelun mahdottomaksi. Kuitenkin Friedman osoittaa, miten suuri osa 1300-luvun merkittävimmistä teologeista (esimerkiksi Robert Holkot ja Gregorius Riminalainen) alkoivat korostaa kolminaisuusopin järjelle käsittämätöntä ilmoitusluonnetta ja ottivat trinitaarisen teologiansa peruslähtökohdaksi Jumalan yksinkertaisuuden korostamisen. Näin Praepositinuksen 1200-luvulla liian radikaalina ja anti-intellektualistisena pidetystä kolminaisuusopillisesta ajattelusta tuli 1300-luvun teologiassa valtavirtaa.

Friedmanin teos on merkittävästi laajennettu versio hänen vuonna 1997 ilmestyneestä väitöskirjastaan. Lisäksi kirjassa on lukuisia yhtymäkohtia hänen monografiaansa *Medieval Trinitarian Thought from Aquinas to Ockham* (2010), mutta uusi teos paneutuu myöhäiskeskiajan kolminaisuusopillisiin väittelyihin aiempia kirjoja paljon yksityiskohtaisemmin. Teos on rakennettu siten, että aihepiiriä jonkin verran tunteva lukija voi lukea yksittäisiä pääluku-

ja erillään toisistaan etenemättä järjestyksessä.

Friedman käsittelee yli tuhatsivuisessa teoksessaan lukuisia skolastisia ajattelijoita, jotka lienevät useimmille keskiajan ajattelua tuntevillekin lukijoille aikaisemmin tuntemattomia. Koska heidän teoksiin ei usein ole lainkaan saatavilla painetussa muodossa, on Friedman analysoinut tutkimustaan varten lukuisia myöhäiskeskiaikaisia käsikirjoituksia. Monien teoksessa käsiteltyjen ajattelijoiden kolminaisuusopillinen näkemys aukeaa ensimmäistä kertaa historiassa laajemmalle lukijakunnalle. Lisäksi teokseen sisältyy ennen julkaisematon editio Eustachius Atrebatensiksen (k. 1291) yllämainittua kontrafaktuaalista kysymystä käsittelevästä 30-sivuisesta kvestiosta *Utrum Spiritus Sanctus personaliter disingueretur a Filio si non procederet a Filio*.

Esitän lopuksi muutamia huomioita tärkeimmistä parannuksista, mitä kirjassa nähdäkseni on suhteessa teokseen *Medieval Trinitarian Thought from Aquinas to Ockham*. Tuore tutkimus erottuu edeltäjästään edukseen laajuutensa ohella siinä, että se antaa kahden keskeisen fransiskaaniteologin, Johannes Duns Scotuksen (k. 1308) ja William Ockhamin (k. 1347), kolminaisuusopillisesta ajattelusta aiempaa tasapainoisemman kuvan. Jo aiemmin Friedman korosti Scotuksen ajattelun soveltuvan luontevammin osaksi fransiskaanitraditiota vaikka tämä kääntyi uransa loppuvaiheessa dominikaanien kannattaman Jumalan persoonien relaatiokonstituutioteorian kannalle. Käsillä olevan teoksen kuudennessa luvussa Friedman perustelee väitteen aiempaa kattavammin. Scotus näki teologisissa teoksissaan paljon vaivaa yhdistääkseen kolminaisuusopillisen ideansa absoluuttisista Jumalan persoonista filosofisen ajattelunsa kokonaisuuteen. Lopulta hän lienee päättänyt pitämään näitä trinitaarisen teologiansa omaperäisimpiä piirteitä liian radikaaleina – mahdollisesti ulkoisen paineen perusteella.

Teoksen 60-sivuinen kymmenes luku on puolestaan laajin koskaan ilmestynyt tutkimus Ockhamin kolminaisuusopillisesta ajattelusta. Edellisessä monografiassaan Friedman käsitteli Ockhamia osana fransiskaanitraditiota keskittyen etupäässä niihin puoliin Ockhamin ajattelussa, jotka nousevat selvästi fransiskaanisena ajattelun pohjalta. Vähälle huomiolle jäi se, että Ockham ajatteli dominikaaniteologian hengessä Jumalan persoonien olevan reaalisten relaatioiden konstituioimia. Nyt Friedman ottaa tämän Ockhamin kolminaisuusopillisen ajattelun keskeisen piirteen kattavammin huomioon.

Friedman osoittaa vakuuttavasti, miten Ockham pyrki yhtäältä hämärtämään dominikaani- ja fransiskaaniteologian välisiä rajoja vetoamalla ennen kaikkea Jumalan yksinkertaisuuden periaatteeseen. Toisaalta hän vastusti voimakkaasti kaksisuuntaisia relaatioita, jotka olivat olleet Tuomas Akvinalaisen, dominikaanitradition tärkeimmän teoreetikon, kolminaisuusopillisen ajattelun peruspilari. Jumalallisilla relaatioilla oli Akvinalaisen teoriassa kahtalainen rooli. Toisiinsa verrattuna ne mahdollistivat Jumalan persoonien todellisen eroamisen toisistaan, mutta kun relaatioita verrataan Jumalan olemukseen, ne erosivat siitä vain käsitteellisesti. Ockham argumentoi Akvinalaista vastaan, että asioiden toisiinsa vertaaminen on vain intellektuaalinen akti, eikä mikään ontologinen ero voi perustua siihen. Kaiken kaikkiaan Friedmanin tuore tutkimus osoittaa Ockhamin paikan kahden trinitaarisen teologian tradition välillä ansiokkaammin kuin mikään aikaisempi tutkimus, josta olen tietoinen.

Friedmanin tutkimuksen laajuuden, ainutlaatuisuuden ja tarkkuuden huomioon ottaen on vaikea kuvitella, että teoksesta ei tulisi myöhäiskeskiajan trinitaarisen teologian historiallisen tutkimuksen perusteesta vuosikymmeniksi eteenpäin.

MIKKO POSTI

JAAKKO HÄMEEN- ANTTILA & INKA NOKSO-KOIVISTO Kalifien kirjastossa: Arabialais-islamilaisten tieteen historia. Helsinki: Avain 2011. 284 s.

Kalifien kirjastossa on ensimmäinen suomenkielinen esitys arabialais-islamilaisten tieteen historiasta. Teoksen kirjoittajat, Helsingin yliopiston arabian kielen ja islamin tutkimuksen professori Jaakko Hämeen-Anttila ja arabialais-islamilaisten kosmologiasta ja ihmiskuvasta väitellyt islamin tutkija Inka Nokso-Koivisto, lupaavat kertoa lukijalleen, missä tieteellinen maailmankuva syntyi ja miten se välittyi Eurooppaan. *Kalifien kirjastossa* alkaakin laajahkolla katsauksella islamilaisten kulttuurin historiaan, sen kukoistuskausiin ja merkittäviin kalifeihin, joita ilman tieteen kehitys ei olisi ollut mahdollista.

Arabit eivät aloittaneet tieteellistä toimintaansa tyhjästä. He tutustuivat valloitustensa myötä 600–700-luvuilla kreikkalaiseen tieteeseen ja filosofiaan, jota kristityt ajattelijat olivat työstäneet monoteistisen uskonnon työkaluksi. Kauppa-suhteiden myötä myös intialainen ja kiinalainen tieteellinen perinne olivat jossain määrin tuttuja. Useimmat arabien valloittamien alueiden oppineista jäivät asumaan kotiseuduilleen. Samoin kirjastot ja filosofikoulut olivat jo olemassa. Tieteen pöytä oli siis katettu ja odotti valmiina.

Abbasidien valtakausi (750–1258) osoittautui hedelmällisimmäksi ajanjaksoksi, koska tällöin kalifit katsoivat velvollisuudekseen saattaa valtakuntansa sivistyksen keskuksiksi. Tieteen kehitystä siivitti valtaapitävien halu pönkittää mahtavuuttaan, mutta myös taata tieteen rahoittaminen. Syntyi arabialainen käännöslieke, jota teoksen kirjoittajat kuvaavat maailmanhistorian näyttävimmäksi kulttuuriperin-

teen siirroksi uudelle kielelle. Tätä se olikin. Kahdessa vuosisadassa arabit käänsivät lähestulkoon kaiken tuntemansa tieteellisen ja filosofisen kirjallisuuden arabiaksi.

Tieteellisen kulttuurin keskuksiksi tuli kalifi al-Mansurin vuonna 762 perustama Bagdad (persiaksi Bagdadh, 'Jumalan kaupunki'). Myös hallitseva yläluokka kiinnostui tieteestä ja jopa kilpaili siitä, kuka toi kaupunkiin parhaimmat runoilijat, tiedemiehet ja filosofit. Syntyi mesenaattijärjestelmä, joka turvasi tieteellisen toiminnan rahoituksen. Vaikka tiedettä harjoitettiin ja käännöksiä tehtiin pitkälti käytännön tarpeista ja tilauksesta erityisesti luonnontieteissä, tieteellistä toimintaa siivitti myös puhdas teoreettinen mielenkiinto. Näin myös runousopin, metafysiikan ja filosofian aloja valottavat teokset pääsivät käännöslistoille.

Islamilaissa Andalusissa tieteen huippukausi ajoittui vasta 1000-luvulle, jossa vuorovaikutus idän ja lännen kulttuurien, islamin ja kristinuskon välillä johti myös eurooppalaisen kulttuurin kukoistukseen 1100-luvulta lähtien. Tätä edesauttoi *convivencia*, rauhanomainen yhteiselämä alueen muslimien, juutalaisten ja kristittyjen välillä. Arabialaisen perinnön varsinainen vastaanottaminen alkoi 1120-luvulta alkaen Euroopan poliittisen ja uskonnollisen tilanteen muuttumisen myötä. Muslimivalta heikkeni ja arabialaisen kulttuurin maantieteellinen alue kutistui. Näin tapahtui erityisesti Iberian niemimaalla ja Sisiliassa.

Muslimivallan päätyttyä Iberian niemimaalle saapui valtaisa määrä oppineita kääntämään arabiankielistä kirjallisuutta latinaksi. Tälläkin käännöstyöllä, niin kutsutulla Tolodon käännösliekkeellä, oli huomattava merkitys länsimaisen tieteen kehitykselle. *Kalifien kirjastossa* tätä aihekokonaisuutta tarkastellaan aivan teoksen lopussa otsikolla "Arabialais-islamilaisten tiede renessanssin taustalla". Otsikko on siinä mielessä har-